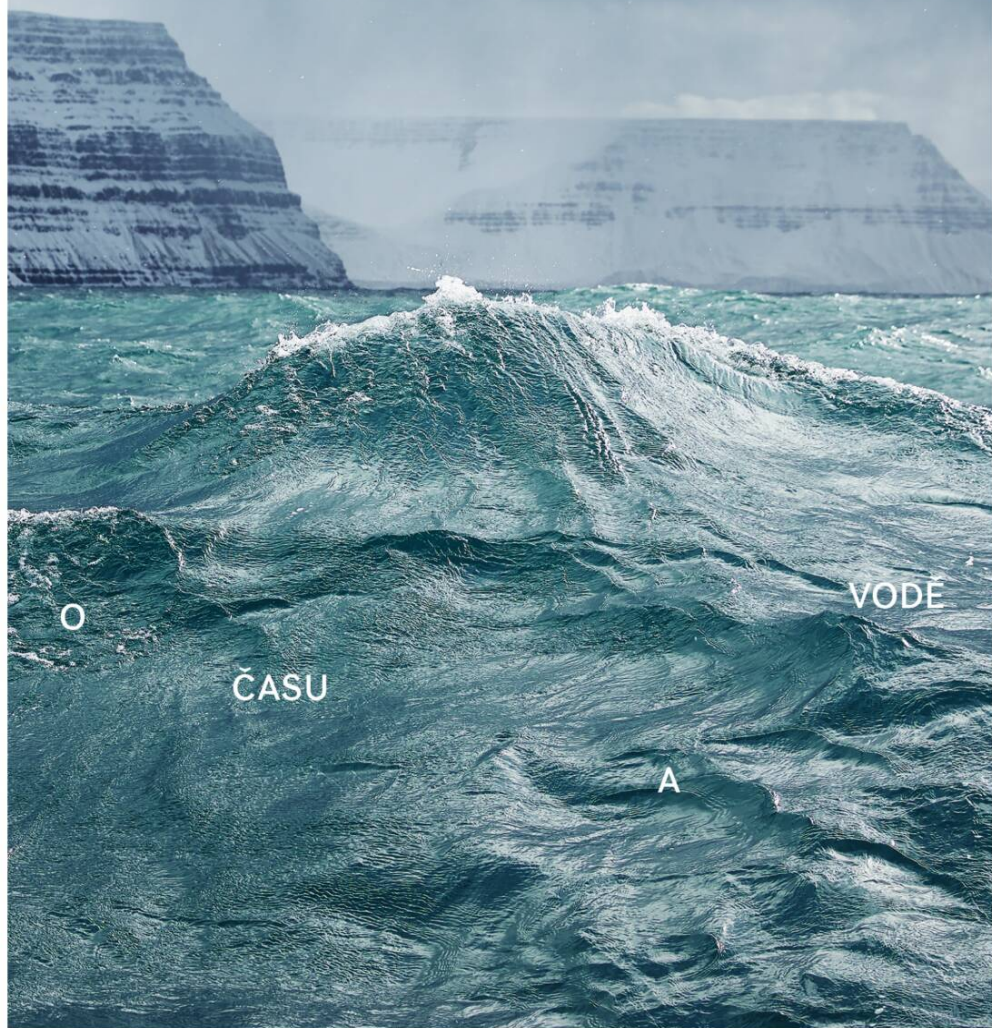

ANDRI SNÆR MAGNASON

O ČASU A VODĚ

ANDRI SNÆR MAGNASON

O ČASU
A VODĚ

přeložila Marta Bartošková

ARGO

Překlad této knihy finančně podpořilo Centrum islandské literatury.

Um tímenn og vatnið

Czech edition © Argo, 2022

Copyright © Andri Snævar Magnason, 2019

Title of the original Icelandic edition: *Um tímenn og vatnið*

Published by agreement with Forlagið, www.forlagid.is

Translation © Marta Bartošková, 2022

Cover design © Þórkur Arnarson a Einar Geir Ingvarsson, 2019

Cover photo © Ari Magg, 2019

ISBN 978-80-257-3790-3 (váz.)

ISBN 978-80-257-3843-6 (e-kniha)

*Tuto knihu věnuji svým dětem,
vnoučatům a pravnoučatům.*

*Chráníš jen to, co miluješ,
miluješ jen to, co znáš.
Znáš jen to, co tě někdo naučil.*

Guðmundur Páll Ólafsson

Nechť zažijete zajímavé časy

Všímej si, čeho si všímáš.

Þorvaldur Þorsteinsson

Když k nám přijedou hosté ze zahraničí, беру je občas na projížďku ulicí Borgartún, které říkám *Boulevard of Broken Dreams*. Ukážu jim Höfði, bílou dřevostavbu, kde se v roce 1986 setkal Ronald Reagan s Michailem Gorbačovem. Řada lidí ten dům vnímá jako symbol konce éry komunismu a pádu železné opony. S ním sousedí černá krabice ze skla a mramoru, kde dříve sídlilo vedení banky Kaupþing. Když banka v roce 2008 přišla na mizinu, následoval čtvrtý největší krach v historii kapitalismu, a to nikoli v přepočtu na hlavu, nýbrž v absolutních číslech: 20 miliard dolarů, zhruba dva tisíce miliard islandských korun, dva miliony milionů.¹

Neraduju se z cizího neštěstí, ale zažít kolaps dvou obřích ideologií ještě před dosažením středního věku mi připadalo fantastické. Udržovali je při životě lidé, kteří v převládajícím mocenském a vzdělávacím systému vystoupali až na vrchol, a protože stáli na špičce pyramidy, požívali značných výhod. Lidé uvnitř těchto společenských struktur se až do posledního dne museli tvářit jakoby nic. 19. ledna 1989 prohlásil Erich

Honecker, vrcholný představitel východního Německa: „Berlínská zeď bude stát i za padesát, ba i za sto let.“ V listopadu téhož roku zeď padla. 6. října 2008 sliboval ředitel banky Kaupping v televizním pořadu Kastljós poté, co jeho peněžní ústav od islandské centrální banky Seðlabanki obdržel nouzový úvěr: „Stojíme si velmi dobře a nepochybujeme, že ty peníze vrátíme [...]. To můžu říct bez uzardění.“ Tři dny nato banka zkrachovala.

Když se systémy hroutí, vysvobozuje se jazyk z okovů. Slova, která měla vystihovat skutečnost, zůstávají viset ve vzduchoprázdnu a pozbývají platnost, učebnice přes noc zastarávají a společenská hierarchie se rázem přeskupí. Lidé najednou s obtížemi hledají výrazy a pojmy, které by dokázaly popsat realitu.

Hřůdi a ústředí banky Kaupping od sebe dělí travnatý paulouk a uprostřed něj stojí prořídlý hlouček stromů: šest smrků a jedna vzrostlá vrba. Lehl jsem si v proluce mezi oběma budovami na trávu mezi stromy, zadíval se do nebe a uvažoval, který systém se asi sesype teď a jaká velká myšlenka ho nejspíš vystřídá.

Vědci poukazují na to, že planeta Země, sám pramen života, nám vypovídá službu. Hlavní ideologie 20. století pohlížely na Zemi a přírodu jako na levnou a nevyčerpateľnou surovinu a beztrusně jim to procházelo. Lidé se tvářili, jako by zemská atmosféra dokázala absorbovat emise donekonečna, moře mohlo odpad polykat věčně, půda zatěžovaná stále větším množstvím hnojiv plodila čím dál víc a řada zvířecích druhů mohla donekonečna uhýbat člověku, jenž si uzurpuje stále větší prostor.

Prokáže-li se, že vědecké prognózy stavu oceánů, atmosféry, dynamiky počasí, ledovců a přímořských oblastí se nemýlily, můžeme si položit otázku, které slovo dokáže podstatu tak rozsáhlé problematiky vyjádřit. Která ideologie něco takového obsáhne? Co si mám přecíst? Milтона Friedmana, Konfucia, Karla Marxe, Zjevení Janovo, korán či vědy? Jak máme zkrotit naše tužby, spotřební návyky a posedlost hromaděním, které dříve či později povedou k ochromení života na zeměkouli, jak předpovídají veškerá měření?

Dá se říct, že tato kniha pojednává o „času a vodě“. V příštích sto letech se povaha vody na Zemi zásadním způsobem promění. Převážná většina ledovců až na oblasti severního a jižního pólu roztaje, hladina oceánů stoupne, teplota na Zemi se zvýší, což nevyhnutelně povede k obdobím sucha a záplavám, a kyselost oceánů vzroste víc než za posledních padesát milionů let. To vše se odehraje za života dítěte, které se narodilo právě dnes a dožije se stejného věku jako moje pětadevadesátiletá babička.

Nejmocnější síly Země se vymkly geochronologické rychlosti, nyní je jejich působení patrné během jednoho lidského života. Změny, které dříve probíhaly po statisíce let, se nyní odehrávají za pouhé století. Taková rychlost je doslova mytická. Dotýká se veškerého života na Zemi a kořenů všeho, o čem přemýšlíme, co si vybíráme, co vyrábíme a čemu věříme. Zasahuje všechny, které známe, i všechny ty, které milujeme. Změny, se kterými se potýkáme, jsou složitější než většina běžných problémů, se kterými si naše mysl musí poradit. Přesahují veškerou naši předchozí zkušenost. Náš jazyk ani metafory, které využíváme k pochopení skutečnosti, na ně většinou nestačí.

Tyto procesy můžeme také přirovnat k nahrávání hluku doprovázejícího sopečný výbuch. Ve většině přístrojů se zvuk při určité hlasitosti láme a je slyšet jen bzučení. Většina lidí vnímá sousloví „klimatická změna“ jako bílý šum. Utvořit si názor na méně závažná témata je snazší. Když se zničí něco v ceně milionu korun, někdo zastřelí zvíře nebo se překročí rozpočet nějakého projektu, snadno to pochopíme. Když ale jde o něco nekonečně velkého a nesmírně cenného, vlastně o samotný základ našeho života, nedokážeme adekvátně zareagovat. Jako by mozek nebyl s to takové měřítko obsáhnout.

Bílý šum nás mate. Čteme novinové titulky a jsme přesvědčeni, že jim rozumíme: „tání ledovců“, „teplotní rekord“, „zvyšující se kyselost oceánů“, „nárůst emisí“. Mají-li vědci pravdu, jsou tato slova závažnější než vše, co se v historii lidstva dosud odehrálo. Kdybychom je plně pochopili, asi by měla přímý dopad na naše chování a rozhodování. Zdá se ale, že devěta-
devadesát procent jejich významu je přehlušeno šumem.

Šum možná není správná metafora, protože fenomén, o kterém mluvím, se spíš podobá černé díře. Tu žádný vědec nikdy neviděl, ačkoliv černé díry mohou dosahovat hmotnosti odpovídající milionům Sluncí a dokážou pohltit veškeré světlo. Černou díru můžeme detekovat jen tak, že se díváme mimo ni a pozorujeme přilehlou vesmírnou mlhu a hvězdy. Když mluvíme o jevech, které se týkají veškeré vody na Zemi, celého zemského povrchu i atmosféry, pak tato problematika všechno význam jednoduše pohltí, protože je nepředstavitelně rozsáhlá. Lze o ní psát jen tak, že se k ní přiblížíme zezadu, ze strany či zespoda, budeme skákat v čase dozadu a dopředu, psát

osobním i velmi vědeckým tónem a využívat jazyk mytologie. Musím o těch záležitostech psát tak, že vlastně nebudu psát přímo o nich; musím proniknout za ně, abych pokročil vpřed.

Žijeme v době, kdy se myšlení i jazyk vymaňují z ideologických okovů. Žijeme v časech kletby, jejíž původ se mylně připisuje Číně, ale vlastně platí pro nás pro všechny: „Nechť zažijete zajímavé časy.“

Malý poklad

V roce 1997 jsem na Islandské univerzitě dokončil studium islandštiny. V létě toho roku jsem brigádničil v suterénu Ústavu Árniho Magnússona. Ten sídlil za zamčenými dveřmi v budově Árnagarður v univerzitním kampusu, a třebaže jsem přímo v této budově léta studoval, do některých místností jsem nikdy nevnikl. Vchod do ústavu byl až magický, připomínal mi elfí skálu, a já z vyprávění znal řadu příběhů o lidech, kteří za těmi dveřmi zmizeli a do našeho světa se už nikdy nevrátili. Dřímával za nimi islandský národní poklad v podobě středověkých rukopisů a vědci, kteří je tam zkoumali, potřebovali klid a čas na práci. Už zvonek u dveří mě odrazoval, ze všeho nejvíc vypadal jako požární hlásič. Dlouho jsem se ho neodvažoval stisknout, ale jednoho dne mě popadla spalující touha zjistit, co se tam ukrývá, a tak jsem zazvonil. Byl jsem vyzván, abych vešel.

Uvnitř panovalo ticho, přítomné a zatuchlý pach starých knih. Na mladého člověka působil ten nehybný klid přímo dusivě a já jsem si tam připadal poněkud nepatřičně. Kolem mě se pohybovali samí badatelé, z nichž řada patřila ke generaci

mých prarodičů. Tížilo mě vědomí vlastní nedůležitosti. Debaty v tamním bufetu se točily kolem toho, zda se Þorvaldur v létě šestaosmdesátého roku vyskytoval ve Skagafjörðuru. Neměl jsem ponětí, zda je řeč o roku 1186, 1586, nebo 1986, bál jsem se, že nemluvím dostatečně vytríbenou islandštinou, a k těmto obavám se přidal strach, že mě budou mít za nedouka, že v jejich očích budu obojí (nebo se správně říká obé?): hlupák i jazykový břídil.

V předchozích letech jsem si sháněl letní brigády na čerstvém vzduchu, dláždil jsem ulice nebo pečoval o zeleň v parcích, a na lidi v kancelářích jsem pohlížel s hlubokým soucitem, protože museli trčet uvnitř. Teď jsem naopak oknem sledoval své spoře oděné vrstevníky, jak jen tak v tričku sečou v univerzitním areálu trávu. Duchem jsem byl ale ještě mnohem dál, na druhém konci světa. Můj strýc John Thorbjarnarson byl biolog a před časem mi nabídl, ať se s ním vydám do zaplavených venezuelských savan na výzkum anakond. Následně jsme měli s jinou skupinou vyrazit do amazonského pralesa v rezervaci Mamirauá a počítat krokodýlí vejce. Strýc tam řídil vědecký tým, který usiloval o záchranu černých kajmanů *Melanosuchus niger*, největších predátorů Jižní Ameriky.² Výška hladiny v zatopeném pralesu během roku kolísá až o deset metrů, proto jsme měli přespávat v plovoucích chatrčích. John mi o tom řekl: „Když tě ráno probouzí pískání říčních delfínů, kteří si loví potravu přímo u tvých dveří, jsi zkrátka a dobře šťastný.“

Tou dobou jsem se dozvěděl, že s Margrét čekáme první dítě, a vydat se na dobrodružnou výpravu by bylo poměrně nezodpovědné. Dá se říct, že jsem se ocitl na životní výhybce.

Vlak do Venezuely a amazonského pralesa odsupěl beze mě a já jsem zůstal v jakési čekárně, šířaný nejistotou, jestli mi vědecké bádání či osamělé psaní bude vyhovovat.

V Ústavu Árniho Magnússona mě požádali, abych dohlížel na expozici rukopisů v malé výstavní místnosti v patře. Výstavu uspořádal profesor Gísli Sigurðsson. Ten mě jednoho dne vyzval, abych ho doprovodil k těžkým ocelovým dveřím ve sklepe. Vytáhl tři klíče a mě ve chvíli, kdy otevřel dveře do skladu rukopisů, do posvátného srdce islandských kulturních dějin, zaplavila posvátná bázeň. Ocitl jsem se mezi vzácnými starými poklady, rukopisy zapsanými na pergamenu. Nejstarší z nich pocházely z doby kolem roku 1100 a vyprávělo se v nich o událostech z temného dávnověku. Spočívaly tam původní rukopisy ság o Islandďanech, rytířských ság, královských ság a středověkých zákoníků. Gísli přistoupil k jedné z polic a otevřel jakousi krabici. Vytáhl menší svazek a opatrně mi ho podal.

„Co to je za knihu?“ zašeptal jsem.

Nevím, proč jsem šeptal. Zkrátka se mi to na takovém místě zdálo patřičné.

„To je *Codex Regius*. Královská kniha, kde jsou zaznamenány eddické písně.“

Podlomila se mi kolena a strnul jsem, jako v mrákotách. *Codex Regius* je nejcennější artefakt nejen Islandu, ale i celé severní Evropy, jeden ze dvou hlavních pramenů našich znalostí staroseverské mytologie, s původním rukopisem *Vědminy písně*, *Výroků Vysokého* a *Písně o Trymovi*. Patří k důležitým zdrojům inspirace pro Wagnera, Borgese či Tolkiena. Připadalo mi, že držím v náručí cosi jako Elvise Presleyho.

Rukopis vypadal celkem nenápadně. Podle jeho obsahu a kulturního významu bych soudil, že by měl být pozlacený a skvostně zdobený, ve skutečnosti to ale byl nevelký, ztmavlý svazek, vypadal skoro jako čarovná kniha. Bylo vidět, že je prastarý, stránky se ale nekrabatily, pergamen měl krásně hnědý kožený odstín a byl popsán jednoduchým, čitelným písmem. Neobsahoval téměř žádné iluminace, jen několik málo zvětšených iniciál. Nejstarší důkaz toho, že knihu nemáme soudit podle obalu.

Gísli kodex opatrně otevřel a ukázal mi zřetelné S uprostřed stránky. Přečti to, požádal mě. Zadíval jsem se na písmo a skutečně jsem dokázal sám číst: „Slunce se tmí, v moři zem tone, do hlubin padají hořící hvězdy, plameny celý svět pohlcují, sahá žár ohně k samému nebi...“³

Po zádech mi přeběhl mráz, bylo to vyprávění o samotném Soumraku bohů, jak ho líčí původní rukopis *Vědminy písně*. Věty měly podobu souvislých řádků, na rozdíl od všech tištěných vydání nebyly uspořádané do básnických strof. Byl jsem v přímém spojení s někým, kdo ta slova zapsal před více než sedmi sty lety. Cítil jsem, že na prostředí archivu reaguji přecitlivěle, bál jsem se, že zakašlu nebo zakopnu, a hryzalo mě svědomí, že v tak těsné blízkosti té vzácné knihy dýchám. Možná zbytečně, vždyť rukopis přečkal celých sedm století ve všelijakých začouzených drnových chalupách, převáželi ho v dřevěných truhličkách na koních přes rozbourané řeky a roku 1662 ho poslali plachetnicí do Dánska jako dar králi Frederiku III. Zaplavilo mě palčivé vědomí času. Mluvil jsem téměř stejným jazykem jako ten, kdo básně na pergamen zapsal. Uchová se rukopis dalších sedm set